

4. Rodina

Nejdůležitější ze všech změn, které ve světě probíhají, jsou ty, které se odehrávají v našem osobním životě – v sexualitě, v partnerských vztazích, v manželství a v životě rodiny. V tom, jak vnímáme sebe sama a jakou podobu dáváme svazkům a stykům s ostatními, dochází ke globální revoluci. Tato revoluce překonává četné projevy odporu a v různých zeměpisných oblastech a kulturách postupuje nerovnoměrně.

Tak jako u jiných aspektů unikajícího světa ani v tomto případě dobře nevíme, jaký poměr výhod a potíží z toho vzejde. V jistém smyslu jde o ty nejsložitější a nejvíce zneklidňující proměny. Od širších problémů se většina z nás umí zpravidla celkem snadno od-poutat, a to je také jedním z důvodů, proč je tak těžká

spolupráce na jejich řešení. Vyhnout se víru změny zasahující přímo do středu našeho emocionálního života však nemůžeme.

Na světě je jen málo zemí, kde nedochází k ostré výměně názorů na rovnost pohlaví, úpravu sexuálních vztahů a budoucnost rodiny. Pokud někde taková otevřená diskuse neprobíhá, je to většinou proto, že je záměrně potlačována autoritářskými vládami nebo fundamentalistickými skupinami. V mnoha případech se tyto polemiky odehrávají na úrovni států nebo lokalit – stejně jako sociální a politické reakce na ně. Politikové a nátlakové skupiny budou tvrdit, že problémy by se okamžitě vyřešily, kdyby v dané zemi došlo ke změně politiky vůči rodině, kdyby bylo těžší, nebo naopak snadnější se rozvést.

Ale proměny zasahující osobní a emocionální sféru dalece překračují hranice každé jednotlivé země, dokonce i země tak veliké, jako jsou Spojené státy. Souběžné trendy vidíme téměř všude; liší se pouze ve stupni a v závislosti na tom, jaký kulturní kontext je obklopuje.

Například v Číně má být podle záměru státu rozvod složitější. V důsledku kulturní revoluce totiž prošly velice liberální zákony o manželství. Manželství je v duchu těchto zákonů považováno za jakousi pracovní smlouvu, která může být rozvázána, „jestliže si to jak

muž, tak i žena přejí“. I když s rozvodem jeden z partnerů nesouhlasí, může být žádosti o rozvod vyhověno, jestliže se z manželství vytratila „vzájemná náklonnost“. Vyžaduje se jen dvoutýdenní čekací lhůta, po jejímž uplynutí zaplatí pár 4 dolary a od toho okamžiku je rozvedený. Míra rozvodovosti je v Číně ve srovnání se západními zeměmi stále nízká, ale prudce stoupá – což platí i pro ostatní rozvíjející se asijské společnosti. V čínských městech je čím dál častější nejen rozvod, ale i nemanželské soužití. V rozsáhlých oblastech čínského venkova je oproti tomu vše jinak. Manželství a rodina mnohem více podléhají tradici – navzdory oficiální politice omezující pomocí kombinace odměn a trestů porodnost. Manželství je domluveno mezi dvěma rodinami a uzavřeno spíše rodiči než dotyčnými snoubenci. Nedávná studie z provincie Gansu, která vykazuje jen nízkou míru ekonomického rozvoje, zjistila, že o 60 procentech manželství stále rozhodují rodiče. Jedno čínské rčení to vystihuje následovně: „Jednou se setkat, přikývnout a vzít se.“ V modernizující se Číně dochází k obratu. Mnoho z těch, kteří se dnes v městských centrech rozvádějí, bylo původně tradičním způsobem sezdáno na venkově.

V Číně se hodně hovoří o ochraně rodiny. V řadě západních zemí je tato debata ještě hlasitější. Rodina je místem bojů mezi tradicí a modernitou, ale také jejich metaforou. Snad kvůli žádné jiné z institucí, které ma-

jí kořeny v minulosti, není slyšet tolik stesků jako nad ztraceným rájem rodiny. Politici a aktivisté už pravidelně diagnostikují úpadek rodinného života a volají po návratu k tradiční rodině.

„Tradiční rodina“ je velice vágní kategorie. Různé společnosti a kultury měly rozdílné typy rodiny a rozdílné příbuzenské systémy. Například čínská rodina se vždy odlišovala od podob, jaké měla rodina na Západě. Předem vyjednané manželství nebylo ve většině evropských zemí nikdy tak běžné jako v Číně nebo v Indii. Nicméně v kulturách, které nejsou ovlivněny modernizací, rodina měla a má určité rysy, které lze pokládat za více méně společné.

Tradiční rodina byla především ekonomickou jednotkou. Zemědělskou rodinu spojovala zemědělská výroba vyžadující účast všech jejích členů a mezi zámožnějšími středními vrstvami a aristokracií byl zase hlavní bází manželství převod majetku. Ve středověké Evropě se manželství neuzavíralo na základě sexuální lásky a ani se nepokládalo za místo, kde by se takové lásce mohlo dařit. Jak říká francouzský historik Georges Duby, do manželství ve středověku nepatřila „lehkomyslnost, vášně nebo fantazie“.

Od tradiční rodiny byla neodmyslitelná nerovnost | mezi muži a ženami. Tato skutečnost je nepopiratelná. V Evropě byly ženy majetkem svých manželů nebo ot-

ců – právně definovanou movitostí. Nerovnost mezi pohlavími se samozřejmě projevovala i v sexuálním životě. Dvojitá sexuální norma byla přímo spjata s potřebou zajistit kontinuitu rodové linie a dědictví. Po většinu historie muži hojně a někdy zcela okázale využívali metresy, kurtizány a prostitutky a ti zámožnější měli navíc milostné pletky se služkami. Ale muži potřebovali mít jistotu, že děti, jež mají se svými ženami, jsou skutečně jejich dětmi. U děvčat se cenilo panenství a řádné ženy musely být stálé a věrné.

V tradiční rodině nebyly na právech kráceny pouze ženy, ale také děti. Představa zákonně zakotvených dětských práv je z historického hlediska poměrně nedávná. V předmoderním období – a totéž dosud platí v tradičních kulturách dneška – nebyly děti vychovávány kvůli nim samotným nebo pro radost rodičů. Téměř by se dalo říci, že děti nebyly uznávány za individuální osobnosti. Nešlo o to, že by je rodiče nemilovali, ale pečovali o ně více kvůli jejich přínosu pro společné hospodaření než pro ně samotné. Dětská úmrtnost byla navíc děsivá. V sedmnáctém století zemřelo v Evropě a v Americe v prvním roce života skoro každé čtvrté dítě. Téměř 50 procent dětí se nedožilo deseti let.

S výjimkou určitých kruhů při dvorech nebo elitních skupin byla sexualita v tradiční rodině vždy ovládána potřebou reprodukce. Zde se slučovala tradice a přiro-

zenost. Absence účinné antikoncepce znamenala, že pro většinu žen byla sexualita nevyhnutelně úzce spojena s rozením dětí. V mnoha tradičních kulturách, včetně západní Evropy až do počátku dvacátého století, mohla žena během svého života zažít deset i více těhotenství.

Z uvedených důvodů prostupovala sexualitu idea ženské ctnosti. Dvojí sexuální norma je často považována za výtvar viktoriánské Británie, ale ve skutečnosti byla v té či oné verzi ústřední pro všechny předmoderní společnosti. Obsahovala dualistický pohled na ženskou sexualitu – ostré dělení na ctnostné ženy na jedné straně a nemravné na straně druhé. Sexuální avanturismus je v mnoha kulturách pokládán za typický kladný rys mužství. James Bond je – nebo byl – obdivován pro svoji sexuální stejně jako fyzickou zdatnost. Sexuálně nevázaná žena byla naopak téměř vždy společensky nepřijatelná, bez ohledu na to, jak velký vliv mohly získat milenky některých prominentních osobností.

\ Rovněž postoje k homosexualitě byly určovány směsí tradice a přirozenosti. Antropologické výzkumy ukázaly, že více kultur homosexualitu – rozhodně mužskou homosexualitu – tolerovalo nebo otevřeně schvalovalo, než odsuzovalo. V některých společnostech byli mladí chlapi přímo povzbuzováni, aby v rámci sexuální výchovy navazovali homosexuální vztahy se

staršími muži. Očekávalo se, že tyto aktivity skončí, jakmile se mladíci zasnoubí nebo ožení. Společnosti k homosexualitě nepřátelské jí obyčejně opovrhovaly jako něčím obzvláště nepřírozeným. Postoj západní kultury byl extrémnější než u většiny jiných; ještě před necelým půlstoletím se homosexualita všeobecně pokládala za perverzi a jako perverze se popisovala i v psychiatrických příručkách.

Odpor vůči homosexualitě je samozřejmě stále ještě obecně rozšířený a mnozí lidé – muži stejně jako ženy – zastávají i nadále dualistický pohled na ženy. Na Západě se ale za posledních několik desetiletí nejdůležitější prvky našeho sexuálního života naprosto zásadně změnily. V zásadě se dovršilo oddělení sexuality od reprodukce. Sexualita se poprvé stala něčím, co má být objevováno, rozvíjeno, měněno. A jestliže se dříve tak striktně vymezovala ve vztahu k manželství a zákonosti, dnes s nimi má jen málo společného. Vzrůstající společenskou přijatelnost homosexuality bychom neměli považovat pouze za daň liberální toleranci; je to logický důsledek oddělení sexuality od reprodukce. A v sexualitě, která nemá obsah, už z definice nemůže mít dominantní postavení heterosexualita.

To, po čem obránci tradiční rodiny v západních zemích volají, je ve skutečnosti nedávná přechodná fáze ve vývoji rodiny, která časově spadá do padesátých let

dvacátého století. Byla to doba, kdy podíl žen hledajících práci byl stále ještě poměrně nízký a kdy bylo zejména pro ženy těžké dosáhnout rozvodu, aniž by je pak provázelo stigma. Ale muži a ženy si byli v té době rovnější než dříve, a to jak právně, tak fakticky. Rodina přestala být ekonomickou entitou a zvyk uzavírat sňatek po vzoru ekonomického kontraktu nahradila představa, že základ manželství spočívá v romantické lásce. Od té doby prošla rodina dalšími významnými změnami.

Ačkoli v detailech se jednotlivé společnosti liší, téměř v celém industrializovaném světě jsou viditelné stejné trendy. V tom, co bychom mohli nazvat standardní rodinou padesátých let – kde oba rodiče žijí společně se svými manželskými dětmi, kde matka je celodenně v domácnosti a otec je živitelem rodiny –, žije dnes pouze menšina lidí. V některých zemích pochází více než třetina všech novorozeňat z nemanželského poměru a prudce narostl – a vše nasvědčuje tomu, že se ještě dále zvýší – také podíl lidí, kteří žijí sami. Manželství je i nadále ve velké oblibě ve většině společností, například v USA nebo Británii – ty byly trefně označeny za společnosti vysoké sňatečnosti rozvedených. Oproti tomu ve Skandinávii zůstává velká část lidí žijících společně, a to i mají-li děti, nesezdána. Ve Spojených státech a v Evropě více než čtvrtina žen ve věku od 18 do 35 let prohlašuje, že nechce mít děti – a zdá se, že to myslí vážně.

Ve všech zemích přetrvává výskyt rozmanitých podob rodiny. V USA žije mnoho lidí, zejména nedávných přistěhovalců, stále v souladu s tradičními hodnotami.

Většina rodinného života se ale transformuje v důsledku rozmachu *páru* a párovosti. Manželství a rodina se staly tím, co jsem v 1. kapitole označil termínem skokové instituce: jmenují se stále stejně, ale uvnitř se jejich základní charakter změnil. V tradiční rodině byl manželský pár pouze jednou částí, a často nikoli hlavní částí, systému rodiny. Stejně, ne-li větší důležitosti nabývaly v každodenním společenském životě vazby rodiče k dětem a k jiným příbuzným. Dnes je jádrem toho, co se vydává za rodinu, pár, lhotejno zda manželský nebo žijící volně. Do centra rodinného života se pár dostával s tím, jak se zmenšovala ekonomická role rodiny a základem vytváření manželského svazku se stávala láska nebo láska a sexuální přitažlivost.

Jednou utvořený pár má svou vlastní výlučnou historii, svou vlastní biografii. Je to jednotka založená na emocionální komunikaci či intimitě. Slovo intimita stejně jako mnoho jiných důvěrně známých pojmů, o kterých jsem hovořil v této knize, nám zní, jako by zde bylo už dávno, ale ve skutečnosti je velice nové.

Manželství v minulosti nikdy nestavělo na intimitě – emocionální komunikaci. Ta byla nepochybně pro dobré manželství významná, ale nebyla jeho základem. Je však základem páru. Komunikace je v první řadě pro-

středkem k vytvoření svazku a následně je hlavním důvodem jeho trvání.

Měli bychom si uvědomit, o jak důležitý posun zde jde. Vytvoření a rozpad párového vztahu nyní poskytují daleko vhodnější kritéria pro popis osobního života než „manželství a rodina“. Důležitější než zjišťovat „Jsi ženatý/vdaná?“ je pro nás otázka „Máš vztah?“. Představa vztahu je také překvapivě nedávná. V šedesátých letech nikdo o „vztazích“ v tomto smyslu nemluvil. Nebylo to zapotřebí, stejně jako nebylo zapotřebí hovořit v pojmech intimity a závazku. Manželství v té době, jak dosvědčuje existence manželství vynucených otěhotněním, závazkem *bylo*.

V tradiční rodině bylo manželství považováno za přirozený stav. Jak pro muže, tak pro ženy bylo definováno jako životní stadium, kterým měla projít velká většina lidí. Na ty, kdo zůstali mimo – zejména staré panny, ale také staré mládence, pokud se stranili manželství příliš dlouho –, se pohlíželo s určitým despektem nebo blahosklonností.

Přestože statisticky je manželství stále běžným stavem, pro většinu lidí se jeho význam více méně úplně změnil. Manželství znamená, že pár má stabilní vztah a může tuto stabilitu posílit, neboť závazek deklaruje veřejně. Avšak hlavním definujícím základem života v páru už manželství není.

Zajímavá a poněkud paradoxní je v tom všem pozice dětí. Náš přístup k dětem a jejich ochrana se během několika posledních generací radikálně změnila. Děti pro nás tolik znamenají částečně proto, že se staly o mnoho vzácnějšími, a částečně proto, že rozhodnutí mít dítě je u nás ve srovnání s předcházejícími generacemi velice odlišné. Zatímco v tradiční rodině děti představovaly ekonomický přínos, v západních zemích dnes dítě na rodiče naopak klade velké finanční břemeno. Pořít dítě je dnes oproti minulosti spíše otázkou specifického rozhodnutí, které je vedeno psychickými a citovými potřebami. Obávám, které máme z účinků rozvodu na děti a z existence mnoha rodin bez otce, musíme rozumět na pozadí našich vyšších očekávání v tom, jak by mělo být o děti postaráno a jak by měly být chráněny.

Lze vymezit tři hlavní oblasti, ve kterých emocionální komunikace, a tedy intimita, nahrazuje starší pouta, která vázala osobní životy lidí k sobě navzájem – oblast sexuálních a milostných vztahů, vztahů mezi rodiči a dětmi a přátelství.

K analýze těchto oblastí bych chtěl využít představu „čistého vztahu“. Tím mám na mysli vztah založený na emocionální komunikaci, kde prospěch plynoucí z této komunikace je hlavním důvodem trvání vztahu. Neberu přitom v úvahu vztah čistě sexuální. Také tím nemíním nic, co existuje ve skutečnosti. Hovořím o abs-

traktní představě pomáhající nám pochopit změny, které ve světě probíhají. Každá z uvedených tří oblastí – sexuální a milostné vztahy, vztahy mezi rodiči a dětmi a přátelství – se takovému modelu v realitě jen více či méně přibližuje. Klíčem k tomu, oč v nich vlastně jde, se stává emocionální komunikace či intimita.

Čistý vztah má úplně jinou dynamiku než tradičnější typy sociálních vazeb. Závisí na aktivní důvěře – otevírání se druhému. Otevřenost je základní podmínkou intimity. Čistý vztah je dále implicitně demokratický. Když jsem původně pracoval na studii o intimních vztazích, přečetl jsem k tomuto námětu spoustu odborných terapeutických pojednání i literatury o svépomocných skupinách. Upoutalo mě něco, co nebylo, jak se domnívám, dostatečně komentováno a ušlo širší pozornosti. Jestliže se podíváme na to, co terapeut rozumí dobrym vztahem – v každé z těchto oblastí –, zarazí nás, jak přímá paralela se tu nabízí k veřejné demokracii.

Rozumí se samo sebou, že dobrý vztah je ideál – většina běžných vztahů se mu ani nepřiblíží. Jsem si vědom, že naše manželské, milenecké, rodičovské a přátelské vztahy jsou často neuspořádané, konfliktní a neuspokojivé. Ale demokratické principy jsou rovněž ideální, takže také často zůstávají poněkud vzdáleny realitě.

Dobrý vztah je vztah rovných, kde každá strana má stejná práva a povinnosti. V takovém vztahu má každý úctu k druhému a chce pro něj to nejlepší. Čistý vztah je založen na komunikaci, a proto je v něm podstatné porozumět názoru druhého. Základem fungování vztahu je rozhovor či dialog. Vztahy fungují nejlépe, jestliže lidé jeden před druhým příliš mnoho neskrývají – musí zde panovat vzájemná důvěra. A důvěra se musí aktivně vytvářet; nelze ji brát jako samozřejmost. A konečně, dobrý vztah je vztah zbavený svévole, nátlaku a násilí.

Každá z těchto vlastností je v souladu s hodnotami demokratické politiky. V demokracii jsou si všichni v zásadě rovni a se stejnými právy a odpovědností přichází – rozhodně alespoň v principu – vzájemná úcta. Otevřený dialog je klíčovým momentem demokracie. Demokratické systémy se snaží otevřenou diskusí o sporných záležitostech – veřejným prostorem pro dialog – nahradit autoritářskou moc či sedimentovanou sílu tradice. Žádná demokracie nemůže fungovat bez důvěry. A jestliže dá demokracie průchod autoritářství nebo násilí, bere sama sobě půdu pod nohama.

Když uplatníme tyto principy – jako ideály – na vztahy, mluvíme o něčem velmi důležitém: o možném vzniku něčeho, co budu nazývat emoční demokracií v každodenním životě. Emoční demokracie je podle

mne pro zlepšení kvality našeho života stejně důležitá jako demokracie ve veřejné sféře.

To se týká beze zbytku i vztahů mezi rodiči a dětmi. Ty nemohou a neměly by být opravdu rovnocenné. V zájmu obou stran musí mít rodiče nad dětmi pravomoc. A přece by měli v principu spoléhat na rovnost. V demokratické rodině by autorita rodičů měla být založena na nevyslovené dohodě. Rodič vposledku dítěti říká: „Kdybys bylo dospělé a vědělo to, co já, souhlasilo bys s tím, že to, co po tobě chci, je pro tebe dobré.“ V tradičních rodinách se předpokládalo – a předpokládá –, že děti mají být viděny, ale ne slyšeny. Mnoho rodičů, snad zoufalých z dětské vzpurnosti, by si vroucně přálo toto pravidlo vzkřísit. Ale návrat k němu není, a ani by neměl být možný – v emoční demokracii děti mohou odmíknout a nemělo by jim to být znemožňováno.

Emoční demokracie neznamena nedostatek disciplíny nebo absenci respektu. Prostě se jen snaží postavit je na jiný základ. Něco velmi podobného se odehrálo ve veřejné sféře, když demokracie začala nahrazovat svévolnou vládu a zákon silnějšího.

Emoční demokracie by neměla činit principiální rozdíly mezi heterosexuálními vztahy a vztahy osob stejného pohlaví. Spíše než heterosexuálové byli průkopníky v objevování nového světa vztahů a zkoumání je-

ho možností gayové. A nemohlo tomu být jinak, protože když homosexualita vystoupila ze soukromých prostor, nemohli se gayové spoléhat na normální opory tradičního manželství.

Podporovat emoční demokracii neznamená chtít oslabit rodinné povinnosti nebo veřejnou politiku vůči rodině. Demokracie vyžaduje přijetí jak práv, tak závazků daných zákonem. Na předním místě legislativy a veřejné politiky musí být ochrana dětí. Rodiče by měli být právně zavázáni pečovat o své děti do dospělosti bez ohledu na to, do jakého vztahu rodičů se děti narodí. Manželství už není ekonomickou institucí, ale jako rituální závazek může pomoci stabilizovat jinak křehké vztahy. A jestliže se to týká heterosexuálních vztahů, musí to platit i o vztazích homosexuálních.

K celému tomuto tématu vyvstává mnoho otázek – příliš mnoho na to, aby se na ně dalo odpovědět v krátké kapitole. Nejvíce nasnadě je námitka, že jsem se soustředil hlavně na trendy zasahující rodinu v západních zemích. Jak je tomu s oblastmi, kde tradiční rodina zůstává většinou nedotčena, jako v případě Číny, s níž jsem začal? Budou změny pozorované na Západě stále globálnější?

Domnívám se, že ano – ve skutečnosti se tak již děje. Otázkou není, *zda* budou stávající podoby rodiny modifikovány, ale kdy a jak. Odvážím se ještě dále. To,

co jsem charakterizoval jako rodící se emoční demokracii, stojí na frontové linii mezi kosmopolitním postojem a fundamentalismem. Rovnost pohlaví a sexuální svoboda žen, které jsou neslučitelné s tradiční rodinou, jsou u fundamentalistických skupin v klatbě. Odpor proti nim je vlastně jedním z definujících rysů náboženského fundamentalismu na celém světě.

Je spousta důvodů, proč mít obavy o stav rodiny na Západě i kdekoli jinde. Ale právě tak mylné jako říkat, že každá podoba rodiny je stejně dobrá jako jiná, je tvrdit, že zánik tradiční rodiny je katastrofou. Argumentaci politické a fundamentalistické pravice lze úplně obrátit. V mnoha částech světa je znepokojivější než zánik tradiční rodiny – nebo jejích aspektů – její přetrvávání. Vždyť co představuje nejdůležitější síly zavádějící demokracii a ekonomický rozvoj v chudších zemích? Rovnost a vzdělání žen. A co se musí změnit, aby byly tyto věci možné? Na prvním místě tradiční rodina.

Rovnost pohlaví však není jen jednou z klíčových demokratických zásad. Je nezbytná také pro štěstí a seberealizaci člověka. Mnoho změn, které se odehrávají v rodině, je problematických a těžce se s nimi vyrovnáváme. Ale průzkumy v USA a v Evropě ukazují, že jen málo lidí by se chtělo vrátit k tradičním mužským a ženským rolím nebo k právně vymezené nerovnosti.

Kdykoli jsem v pokušení si myslet, že nejlepší ze všech podob rodiny je ta tradiční, vzpomenu si, co mi jednou vyprávěla má prateta. Musela mít vůbec jedno z nejdelších manželství, neboť se svým manželem žila přes 60 let. Jednou se svěřila, že s ním byla po celý ten čas hluboce nešťastná. V její době nebylo úniku.